

Крестовська Наталя
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії держави і права
Одеської національної юридичної академії

МІФИ ПРО ЮВЕНАЛЬНУ ЮСТИЦІЮ

Проблема реформування української ювенальної юстиції, яка на перший погляд, є суто професійно-юридичною, оскільки стосується судівництва, несподівано вийшла на перші шпальти ЗМІ. І це дуже добре, оскільки свідчить про небайдужість громадянського суспільства до проблем дітей та дитинства. Разом з тим практично суцільна непоінформованість пересічних громадян про ювенальну юстицію укупі з черговим сплеском суспільної ксенофобії щодо «проклятого Заходу» створили надзвичайно поживне середовище для демонізації цього абсолютно нормального для усього цивілізованого світу явища.

Що ж таке ювенальна юстиція?

Перш за все визначимося термінологічно. Юстиція – це суд, судова діяльність держави; правосуддя; сукупність державних органів, що займаються судочинством. Ювенальний – молодий, юний. Отже, обидва слова латинського походження, як це й прийнято у правознавчій термінології. У найпростішому варіанті «ювенальна юстиція» – це судоустрій та судочинство у справах про правопорушення неповнолітніх.

Уже на початку створення ювенальної юстиції (її витоки у Канаді сягають XIX ст., у США – межі XIX-XX ст., в Європі, у тому числі – в Росії – початку XX ст.) її фахівці визначили, що на відміну від «дорослої» ювенальна юстиція має включати систему соціальних служб та допомоги дитині, яка опинилася у конфлікті з законом. Принципи соціальної насиченості і поєднання примусу та допомоги і сьогодні є базовими для ювенальної юстиції. Тому її значення та діяльність виходять за межі суто юридично-судових установ. **Сучасна ювенальна юстиція** – це система державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації.

Отже, ювенальна юстиція «працює» з двома категоріями дітей – діти-правопорушники та діти, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, жертви злочинів тощо). Тому вона спрямована не тільки на притягнення до відповідальності дітей-

правопорушників, але й на вирішення проблем дітей, які самі стали жертвами або дорослих правопорушників, або недбалого до них ставлення. Практика показує, що нерідко ці дві категорії співпадають: на шлях правопорушення найчастіше стають якраз діти, що опинились у складній життєвій ситуації.

Чому ж ця благородна справа, яка повністю відповідає ідеалам правової соціальної держави, до яких прагне Україна, сьогодні опинилась під вогнем нищівної і до того ж безпідставної критики? Видається, що така ситуація склалась під впливом цілеспрямовано створених химерних уявлень про ювенальну юстицію та права дитини у цілому.

Міф перший: «Ювенальна юстиція, як і Конвенція ООН про права дитини, настраює дітей проти батьків, узаконює неповагу дітей до батьків, не дозволить застосувати примус щодо дитини, без якого виховання неможливе».

Реально: У преамбулі *Конвенції ООН про права дитини* (далі – КПД) наголошується, що сім'я є основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння.

Із сорока однієї статті КПД, безпосередньо присвячених правам дитини (інші носять організаційно-правовий характер), третина статей так чи інакше пов'язує благополуччя дитини із сімейним середовищем і жодним чином не посягає на батьківські права. Більше того, вона стимулює реалізацію батьками своїх прав щодо дитини, які, відзначимо, є одночасно й обов'язками щодо дитини (зокрема, батьки мають право і одночасно зобов'язані виховувати дитину).

Зокрема, статті 5 та 14 визначають право батьків та законних опікунів дитини належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Статті 9-10 КПД покладають на державу обов'язок забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню. При цьому дитина має право підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, у тому числі з батьками, які проживають у різних країнах.

Стаття 29 КПД, присвячена праву дитини на освіту, серед іншого зазначає, що освіта дитини має бути спрямована на виховання поваги до батьків дитини.

Права батьків займають належне місце і в міжнародних стандартах ювенальної юстиції, зокрема Мінімальних правилах здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)¹ та Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх (Ер-Рядські принципи)².

Зокрема, за *Пекінськими правилами*:

1) при затриманні неповнолітнього або його батьки або опікун негайно повідомляються про таке затримання, а у разі неможливості такого негайного повідомлення батьки або опікун повідомляються пізніше в найкоротші можливі строки (стаття 10.1);

2) віддання під нагляд сім'ї до судового розгляду вважається першочерговим запобіжним заходом (стаття 13.2);

3) батьки або опікуни мають право на присутність під час судового розгляду справи (стаття 15.2).

Ер-Рядські принципи наголошують, що:

1) урядові та громадські установи мають докладати зусиль для збереження цілісності сім'ї (п.12);

2) уряди мають виробити політику, яка сприяє вихованню дітей в умовах стабільної та благополучної сім'ї (п.13);

3) лише у разі нездатності сім'ї забезпечити належне виховання дитини слід розглядати можливість використання альтернативних місць проживання, в тому числі передачу дітей на виховання в установи або інші сім'ї для усиновлення (п.14).

Права та обов'язки батьків у сфері ювенальної юстиції відображені також у рекомендаційному акті Комітету Міністрів Ради Європи, адресованому країнам-учасникам (у тому числі – Україні) **«Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів»** від 5 листопада 2008 р.³, а саме:

1) ст.14 говорить: «Будь-який правовий орган, що займається питаннями неповнолітніх, повинен враховувати права та обов'язки батьків та законних опікунів, і, по можливості, залучати їх до правових процедур та застосування санкцій чи заходів, за винятком того, коли це суперечить кращим інтересам неповнолітнього» (таким винятком, наприклад, може бути ситуація, коли неповнолітнього у злочинну або асоціальну діяльність втягнули саме батьки);

2) ст.25.в зазначає: «Для задоволення специфічних потреб неповнолітніх, національний закон повинен передбачати... права батьків чи юридичних опікунів неповнолітніх правопорушників, до яких можуть застосовуватись громадські санкції чи заходи, можливі обмеження їхніх прав та обов'язків, з огляду на призначення та виконання таких санкцій і заходів»;

3) ст.29 визначає необхідність інформування батьків чи юридичних опікунів про можливі громадські санкції та заходи щодо неповнолітнього правопорушника;

4) ст.34 наголошує на тому, що застосування громадських санкцій чи заходів щодо неповнолітнього «повинно якомога більше поважати існуючі...стосунки з їхніми сім'ями»;

5) ст.34.2.б містить вимогу про доступ батьків чи юридичних опікунів до

записів справи неповнолітнього;

б) ст.53.5 та ст.55 рекомендують розміщати виправні заклади для неповнолітніх правопорушників у місцях, зручних для відвідування і забезпечення зв'язків неповнолітнього з рідними;

7) ст.102.1.а. встановлює обов'язок працівників виправного закладу та контролюючих органів підтримувати неповнолітнього у прагненні повернутися до сім'ї.

І це далеко не всі статті, в яких зазначаються права батьків та опікунів неповнолітніх правопорушників.

То де ж у міжнародних та регіональних стандартах ювенальної юстиції зневага до батьків?!

До більшості зарубіжних нормативно-правових актів, які визначають правовий статус дитини, включаються статті, присвячені обов'язкам дитини, в тому числі – щодо батьків. Так, Закон Республіки Азербайджан «Про права дитини» встановлює таку систему обов'язків дитини: «Дитина зобов'язана дотримуватися правил поведінки в суспільстві, знати державні атрибути Азербайджанської Республіки, опановувати знання, готувати себе для корисної діяльності, шанобливо ставитися до батьків, до прав та інтересів інших громадян, берегти пам'ятники історії і культури, берегти навколишнє середовище, виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством Азербайджанської Республіки. Для усвідомлення дітьми своїх обов'язків і виконання цих обов'язків, батьки, а також представники відповідних органів і навчальних закладів ведуть роз'яснювальну і пропагандистську роботу серед дітей».

Можна тільки пожалкувати, що відповідної норми немає у відповідному Законі України «Про охорону дитинства», але уся глава 13 Сімейного кодексу України побудована на принципі взаємності прав та обов'язків батьків та дітей.

Що ж до нібито повної заборони примусу щодо дитини, то недосвідчені наші громадяни просто плутають примус, насильство та покарання, повністю ототожнюючи їх. В реальності жоден з нормативно-правових актів з питань ювенальної юстиції на будь-якому рівні (міжнародному, регіональному, національному) не ставить під сумнів необхідність поєднання переконання та примусу у процесі соціалізації та ресоціалізації дитини. Забороняється батьківське насильство (його визначення є у Законі України «Про попередження насильства у сім'ї»), покарання покладається на державні органи, а примус як був, так і залишається одним з методів виховання. Просто батьки мають знати, що методика «Домостроя» – а саме побиття, не тільки, до речі, дітей, але й дружини, і не тільки за провину, а, так би мовити, профілактично – уже давно застаріла. Свідоме відповідальне авторитетне для

дитини батьківство ґрунтується не на кулаках, а, перш за все, на власному позитивному прикладі та на взаємній повазі і співпраці.

Отже, сучасне ювенальне міжнародне, зарубіжне та національне законодавство жодним чином не посягає на відносини між батьками та дітьми, навпаки, створює правові засади для укріплення цих відносин на основі взаємної поваги, любові та відповідальності дітей та батьків.

Міф другий: «Права дитини в цілому і ювенальна юстиція, зокрема – це західний продукт, чужий будь-якому іншому суспільству, в тому числі – нашому».

Реально: Конвенція про права дитини не тільки підписана і ратифікована більшістю країн світу (виняток складають Сомалі, де протягом тридцяти років немає стабільного уряду та США, які підписали, але не ратифікували КПД – в ці дні вона знову подається на ратифікацію Сенатом). На сьогодні Конвенція про права дитини підтверджена та конкретизована численними регіональними стандартами, зокрема Африканською декларацією та Планом дій 2001 р.⁴, Маракеською декларацією 2001 р. «Дівчатка: глобальний рух»⁵, Рабатською Декларацією з питань дітей 2005 р., прийнятою ісламськими країнами⁶, Європейською конвенцією про здійснення прав дитини (ратифікована Україною із застереженнями 3 серпня 2006 р.)⁷.

Щодо ювенальної юстиції, то її різноманітні за формами системи сьогодні існують не тільки у всіх країнах Європи, але й у країнах Азії, Латинської Америки, в Австралії та Новій Зеландії, в деяких країнах Африки.

Так, наприклад, в Індії у 2000 р. ухвалений Закон «Про ювенальну юстицію (опіку та захист дітей)», який стосується двох категорій дітей: тих, хто перебуває у конфлікті із законом і тих, хто перебуває у складній життєвій ситуації і потребує допомоги (тобто, не тільки правопорушників, але й втікачів з дому, сиріт, жебраків тощо). Відповідно до цих двох завдань законом засновані дві установи – комісії ювенальної юстиції та комітети з благополуччя дітей. Комісія ювенальної юстиції складається з магістратського судді та двох соціальних працівників, один з яких – обов'язково жінка. Необхідна вимога для всіх членів суду – професійні знання для роботи з дітьми.

Ювенальна юстиція Японії побудована та діє на підставі нормативно-правового акту 1949 р. Вона складається з таких елементів: служба пробації; сімейні суди; пенітенціарні установи для дітей та молоді. На окремих етапах провадження по ювенальним справам підключається прокуратура. Пенітенціарні установи мають чотири рівні, пристосовані до вікових особливостей правопорушників.

Ювенальна юстиція існує у Китаї, Кореї, поступово створюється у центрально-азійських країнах. Зокрема, указом Президента Казахстану у 2008

р. схвалена Концепція розвитку системи ювенальної юстиції в Республіці Казахстан на 2009-2011 роки. Серед іншого, вона передбачає, що спеціалізований (ювенальний) суд має стати найбільш важливою ланкою системи ювенальної юстиції⁸. Більше того, два спеціалізовані ювенальні суди у Казахстані не тільки створені, але й мають певні позитивні результати.

Невже Україна в цьому сенсі гірша і нижча за рівнем гуманітарного розвитку за азійські чи африканські країни? Невже наші діти потребують меншого піклування та захисту? Як видається, це питання є суто риторичним.

Міф третій. «Права дитини та ювенальна юстиція сприятимуть неконтрольованій поведінці, остаточному розбещенню дітей, розкладанню української сім'ї і усього нашого суспільства».

Реально: ювенальна юстиція в усіх своїх розвинутих моделях спрямована на справжню, а не умовну відповідальність дітей-правопорушників. Якраз існуюча сьогодні в нашій країні система кримінально-правового та адміністративно-правового реагування на проступки та злочини неповнолітніх є недолугою, тому що у більшості випадків дитина за вчинення злочину, так би мовити, відкараскується легким переляком. Якщо її засуджують, то, як правило, звільняють від відбування покарання з випробуванням. Якщо ж до дитини застосовують примусові заходи виховного характеру, то серед них найпоширенішим є віддання під нагляд батькам, тобто якраз тим особам, які уже не впоралися з вихованням дитини (конкретні цифри – в узагальненнях судової практики, здійснених Верховним Судом України⁹).

Щодо нібито потурання сексуальній розбещеності дітей, слід відзначити, що саме акти міжнародного ювенального права, частина яких ратифікована Україною, протистоять торгівлі дітьми, дитячій проституції і дитячій порнографії, використанню дітей у воєнних конфліктах (Факультативні протоколи до Конвенції про права дитини)¹⁰.

У країні, яка є одним з піонерів впровадження ювенальної юстиції – а саме США – сексуальна розбещеність дитини та узяття шлюбу до досягнення шлюбного віку без дозволу батьків вченими і практиками розглядається як особливий, так званий статусний проступок (так само трактуються шкільні прогули, порушення комендантської години, неконтрольована поведінка та втечі з дому). На статусні проступки є відповідне правове (як правило, некаральне) реагування з боку держави і суспільства (призначення вихователя, зобов'язання відвідання відповідних занять, обов'язок пройти лікування, суспільно корисна праця тощо). Суворо караються усі злочини, пов'язані з посяганням на статеву свободу неповнолітніх.

Натомість у нашій країні розбещення неповнолітніх без обтяжуючих обставин не вважається тяжким злочином. Вчинення розпусних дій щодо особи,

яка не досягла шістнадцятирічного віку, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. За своєю санкцією цей злочин відноситься до злочинів середньої тяжкості, тобто особа, яка його вчинила, має усі шанси потрапити під дію закону про амністію, бути звільненою: від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обставин; від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною; від відбування покарання з випробуванням.

Міф четвертий: «Ювенальна юстиція – це узаконення доносів дітей на батьків».

Реально: Сьогодні законодавство України забезпечує не доноси, а участь дитини у тих справах, які її стосуються, якщо за своїм віком і станом дитина в змозі брати таку участь.

Стаття 171 Сімейного кодексу України наголошує, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками чи іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Принцип участі забезпечується ще деякими актами національного законодавства. Думка дитини має бути врахована при вирішенні державними органами питання про громадянство дитини. Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» дає можливість дитині звернутися до відповідних органів із заявою або повідомленнями щодо актів вчиненого домашнього насильства.

Статті 3 та 10 ратифікованої Україною Європейської Конвенції про здійснення прав дітей надають дитині деякі процесуальні права, зокрема, право бути поінформованою та висловити свою думку під час розгляду справи. Ці статті не суперечать Сімейному кодексу і аж ніяк не спонукають до доносів. З іншого боку, незнання дітьми указаних норм призводить до того, що нерідко діти не звертаються по допомогу, аж поки не стає запізно (так, високим залишається рівень самогубств серед дітей, а статистика дітей, потерпілих від злочинів, у нас не ведеться).

І ще один момент щодо так званих доносів дітей на батьків. Виникає питання, де були противники ювенальної юстиції, коли приймалися Конституція України, Закони України «Про звернення громадян», «Про попередження насильства у сім'ї»? Адже за цими законодавчими актами кожна (підкреслюємо – кожна, у тому числі юна) людина має право звернутися до державних органів з проханням про надання їй правового захисту, особливо

якщо це стосується її фундаментальних прав на життя, недоторканність, свободу тощо.

Підзаконні акти, якими конкретизований Закон України «Про попередження насильства у сім'ї»¹¹, встановлюють чіткий порядок прийняття і розв'язання по суті заяв щодо домашнього насильства. Інша справа, що, на жаль, потенційні жертви домашнього насильства, особливо діти з неблагополучних сімей про цей порядок, як правило, нічого не знають. Нерідко механізми захисту прав дитини зі скрипом включаються, коли йдеться вже не про права, а про фізичне існування дитини.

Жодних норм, які спонукають дитину доносити на батьків, ні міжнародне, ні національне ювенальне право не містить, оскільки й те, й інше засновані на засадах моралі та загальнолюдських цінностях.

Міф п'ятий: «Ювенальна юстиція означає масове втручання держави у сімейне життя і жорстоке відібрання дітей у батьків за найменшу провину».

Реально: «Державне втручання» є широким за своїми цілями та методами поняттям. Надання соціальної та матеріальної допомоги малозабезпеченій сім'ї – це теж варіант втручання. Адже для того, щоб визначитися, яка саме допомога потрібна і в якому обсязі, слід з'ясувати, в якому становищі перебуває ця сім'я. Більше того, в деяких випадках було би доцільним посилити державне втручання у сімейні справи. Зокрема, виплата допомоги на новонароджену дитину мала би контролюватися більш суворо, адже нерідко «дитячі» гроші витрачаються не на потреби дитини, а на вирішення інших проблем (і добре, якщо не на міцні напої).

Далі. Думається, ніхто не стане заперечувати, що державне втручання є необхідним, коли має місце насильство у сім'ї, особливо щодо найслабкіших та незахисних її членів – дітей. Усіх українських телеглядачів обурило недавній сюжет кримінальної хроніки, в якому батько мало не до смерті побив двомісячну дитину лише через те, що своїм плачем вона заважала йому відпочивати після «виснажливої» п'янки. Хіба це не є приводом для державного втручання? І хіба це поодинокий випадок?

Хоча в Україні немає справжньої ювенальної юстиції, норми і практика втручання до сімейних справ, в тому числі – позбавлення батьківських прав – існують не один рік. Підстави позбавлення батьківських прав визначені статтею 164 Сімейного кодексу України і їх перелік є вичерпним (тобто інших, крім зазначених у Законі, підстав для позбавлення батьківських прав немає).

Батьки можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вони:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

- 3) жорстоко поводяться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Як бачимо, батьків не можна позбавити прав на дитину з економічних причин, навіть тоді, коли нестатки сім'ї є такими, що призводять до недостатнього харчування, відсутності одягу за сезоном, антисанітарних умов проживання дитини. За стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я це мало би трактуватися як жорстоке поводження з дитиною, але з позицій національного права та Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод така ситуація не є підставою для позбавлення батьківських прав. Характерний тому приклад – Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» (2008 р.). Хоча діти в цій сім'ї голодували, не вчилися, проживали в антисанітарних умовах, все-таки було визнано, що діти мають залишитись у сім'ї¹².

Як більш м'який захід захисту прав дитини, вказаних випадках, а також тоді, коли життю, здоров'ю, моральному вихованню в сім'ї дитини загрожує небезпека, дитина може бути відібрана від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Батькам дається шанс вирішити проблеми і після цього повернути дитину до себе.

Отже, хіба є про що хвилюватися нормальним батькам, які люблять і належним чином виховують свою дитину? Які не утверджують свій авторитет за допомогою стусанів? Які не примушують дитину жебрачити, щоб назбирати грошей на пляшку або «дозу»?

Протягом кожного року процедура позбавлення батьківських прав в Україні застосовується приблизно до 17 тис. осіб. Як правило, до цього заходу захисту прав дитини суди вдаються у крайніх випадках. До того ж зазначимо, що позбавлення батьківських прав – це компетенція загальних судів, і до ювенальної юстиції жодного відношення не має.

Міф шостий: «Ювенальна юстиція та права дитини суперечать християнській релігії, зокрема, ієрархічності, тобто патріархальності сім'ї та заповіді «Поважай батька свого і матір свою». Як додатковий аргумент наводиться приклад Греції (в якій православ'я є державною релігією), яка нібито відмовилась від ювенальної юстиції.

Реально: християнство є не тільки релігією, яка обстоює повагу до батьків, але й дитинство вважає цінністю. Наведемо уривок з Євангелія від Св. Луки «Хто найбільший у Царстві Небеснім?...Ісус... узяв дитину, поставив її біля Себе і промовив...: «Як хто прийме дитину оцю в Ім'я Моє, Мене він приймає, а

як хто Мене прийме, приймає Того, Хто послав мене. Хто бо найменший між вами всіма, - той великий!» (Лк 9: 46-48).

Саме християнство зіграло визначальну роль у підвищенні статусу дитини у суспільстві.

Рання патристична література, на противагу античній традиції розглядання дитини як власності батька, акцентувала увагу на: трактуванні чистоти та невинності дітей, їхньої подібності до образу Божого, як і дорослих; динаміці моральності дитини у процесі дорослішання; здатності дитини до спасіння, як і у дорослого.

Іван Золотоустий першим, або принаймні одним із перших, сформулював не тільки обов'язки дітей, але й обов'язки батьків щодо дітей, які він бачив, передусім, у тому, щоб просвітлити серця дітей у доброчесності¹³.

Як показують сучасні філософські дослідження цієї проблеми, у християнській культурі склався високий образ дитини та дитинства: «Дитина генеалогічно допущена у світ Богом, топологічно ближче до Бога, ніж дорослий, усіологічно більш божественна як образ Божий, телеологічно несе із собою те, що не повинен втратити дорослий, ергонологічно дитина доповнює образ Божий у дорослому. Дитинство як явище є настільки виправданим, що через нього, через вчительство та батьківство виправдовується і дорослий»¹⁴.

Саме християнська церква зіграла визначну роль у створенні ювенальної юстиції, передусім, реформаторів для неповнолітніх правопорушників (в Іспанії, Італії, Польщі)¹⁵.

Російське кримінальне право XIX ст. передбачало таку міру покарання для неповнолітніх злочинців як направлення до монастирів на перевиховання. Так, Уложення про покарання карні і виправні 1845 року встановлювало, що за вчинення деяких злочинів неповнолітні підлягали ув'язненню до монастиря строком від 2 місяців до 8 років (залежно від тяжкості злочину).

Є приклади і у сьогоденні, зокрема функціонування у Санкт-Петербурзі церковного центру соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників імені Василя Великого¹⁶.

Що ж до Греції, то ця країна, як і усі інші, ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини і послідовно намагається узгодити своє законодавство з її вимогами. Так, у країні:

1) заборонено фізичне покарання у школах (1998), ухвалений закон про попередження домашнього насильства, який під страхом позбавлення батьківських прав заборонив фізичне покарання дітей батьками (2006);

2) в офісі омбудсмана створений відділ із захисту прав дітей (2003), який має дійсне членство у Європейській мережі омбудсманів для дітей (ENOC);

3) справи про правопорушення неповнолітніх розглядаються спеціальними судами. Покарання щодо неповнолітніх є вдвічі меншими за обсягом, ніж для

дорослих, застосовуються як крайній захід, а перевага віддається виховним та так званим терапевтичним заходам. У 2003 р. ювенальна юстиція зазнала чергових реформи, спрямованих на наближення до міжнародних стандартів захисту прав дитини та ювенальної юстиції.

Отже, християнське розуміння дитини та сім'ї – не перешкода, а сходинка до побудови справедливої ювенальної юстиції, а церква, подібно іншим інститутам громадянського суспільства, може бути не тільки учасницею, але й натхненником цієї справи.

Міф сьомий: «Ювенальна юстиція є іноземним запозиченням, яке ніколи не приживеться на нашому ґрунті – у нас інший менталітет».

Реально: Україна та Росія мають власні традиції ювенальної юстиції. Так, сучасний російський вчений пише: «Говорити про становлення системи ювенальної юстиції в Росії можна, починаючи з кінця XVIII – початку XIX в. Ідеї гуманізму, що запанували в епоху освіченого абсолютизму, привели до появи за Указом Катерини II перших спеціалізованих організаційно-правових форм ювенального правосуддя – совісних судів (80-е рр. XVIII – 60-е рр. XIX ст.). Процес формування та діяльності цих структур варто розглядати як організаційно-правова передумову створення в Росії спеціалізованих судів, до юрисдикції яких були віднесені справи, пов'язані зі злочинністю неповнолітніх. Як правові основи виникнення в Російській імперії інституту ювенальної юстиції – спеціалізованих мирових у справах неповнолітніх – уявляється доцільним указати Закони «Про виправні притулки для малолітніх злочинців» від 5.12.1866 р., «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх» від 2.06.1897 р., а також ті акти, які безпосередньо регламентували відкриття та діяльність вищезгаданих судів»¹⁷.

Додамо, що перший суд у справах неповнолітніх у Російській імперії був відкритий у Санкт-Петербурзі 22 січня 1910 р. за ініціативою видатних юристів – вчених і практиків – П. І. Люблінського та І. Я. Фойницького. Станом на 1915 р. більша частина з російських ювенальних судів (судів у справах малолітніх або судів для малолітніх) діяла в українських містах – із семи таких судів п'ять функціонували у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Судді ювенальних судів заснували і видавали спеціальний журнал, на сторінках якого ділились своїм досвідом, а перу київського судді у справах малолітніх Валерія Левитського належить навіть декілька книг (бажаючи можуть ознайомитись з ними у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського).

Компетенція Київського ювенального суду була комплексною: до його провадження належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них. Саме цей варіант підсудності ювенальних судів розглядається зараз

спеціалістами із пострадянських країн як найкращий. Така конфігурація підсудності дає можливість вирішити одразу декілька проблем кримінологічного та організаційного характеру – і притягти неповнолітнього правопорушника до відповідальності, і забезпечити захист прав скривдженої дитини.

У 20-х рр. минулого століття російські та українські юристи (серед яких зазначу лише найбільш впливових – П. І. Люблінський, М. М. Гернет, В. І. Куфаєв, М. М. Полянський) вже ставили на порядок денний проблему формування «дитячого права», кодифікації його нормативних джерел. А необхідність особливого реагування на дитячу злочинність, принципово відмінну від «дорослого» правосуддя, для них була аксіомою. Незайвим буде згадати і про досвід роботи з правопорушниками А. С. Макаренка.

У 1980-х рр. видатний радянський кримінолог Евеліна Борисівна Мельникова була одним з авторів проекту вже згадуваних Пекінських правил.

Отже, ювенальна юстиція не є для нашої правової культури чимось чужим та абсолютно новим. Вітчизняна правова традиція включає як досвід створення ювенальних правових норм і ювенальних юридичних установ, так і досвід їх застосування і роботи.

Міф восьмий: «Ювенальна юстиція, як і права дитини, суперечить Конституції України, яка проголошує принцип рівності усіх громадян. Тому ні особливі права, ні тим більше, особливі суди для дітей не потрібні».

Реально: Увесь цивілізований світ давно позбувся ліберального розуміння рівності у правах як зрівнялівки. Сьогодні право носить гуманітарний характер, згідно з яким сильному надається свобода, а слабкому – підтримка. Вразливі групи населення, а серед них діти, мають певні правові переваги, що й передбачено статтею 51 Конституції України, яка гарантує охорону дитинства, материнства, батьківства. А що ж таке охорона, як не формулювання особливих, додаткових прав охоронюваного суб'єкта та відповідних цим правам обов'язків держави?

Шановним панам-зрівнювачам хотілося би нагадати, що додаткові права у вигляді пільг мають і дорослі (наприклад, пенсіонери, учасники війни та бойових дій, постраждалі від чорнобильської аварії тощо). Напевно, ніхто не стане сперечатись і про те, що значні не просто пільги, а справжні привілеї, мають численні категорії державних службовців. То чому ж про рівність у правах ми згадуємо тільки тоді, коли йдеться про дітей і нікого не бентежить наявність юридичної нерівності (інколи кричущої) серед дорослих?

Що ж стосується нібито невідповідності ювенальних судів конституційним приписам, то Конституція України визначає два принципи судоустрою – територіальність та спеціалізація (ст. 125). І хіба ювенальний суд не є

спеціалізованим? Хіба є пряма заборона на створення таких судів у Конституції України? Звичайно ж, ні! Більше того на відсутність саме цього компоненту ювенальної юстиції не раз звертав увагу Комітет ООН з прав дитини. Так, 2002 р. у Зауваженнях Комітету щодо періодичної доповіді України про виконання Конвенції ООН про права дитини зазначалися: відсутність спеціалізованих ювенальних судів та ювенальних суддів, обмежена кількість професіональних юристів, соціальних працівників, вихователів у цій сфері (п. 70 (а))¹⁸. І з тих пір мало що змінилося.

Міф дев'ятий: «Ювенальна юстиція потребує великих коштів, яких немає у такої бідної країни, як наша».

Реально: На благополуччі дітей не слід економити – дорожче обійдеться. Зарубіжний, та й національний досвід показує, що усі інвестування в дітей та молодь багаторазово окупаються, причому не тільки у соціальному, але й у суто матеріальному плані, що видно хоча би на прикладі ювенально-орієнтованих країн (Китай, Південна Корея тощо), які, серед іншого, завдяки успіхам у ювенальній політиці, змогли здійснити стрімкий технологічний, а на сьогодні – уже й науковий – прорив.

Будемо відвертими – повністю подолати проблеми дитинства, зокрема дитячу правопорушувальність та бездоглядність в осяжному майбутньому неможливо, але створити адекватну систему реагування на них можна і треба.

Міф десятий: «У нас і так багато установ, які опікуються дітьми. Навіщо ще ювенальна юстиція?».

Реально: Це єдиний міф, з яким частково можна погодитись. Ювенальна юстиція, хоча й незавершена і недосконала, в Україні вже існує. Сьогодні ми маємо такі компоненти системи ювенальної юстиції як:

1) правові інститути особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх, провадження у кримінальних справах неповнолітніх, Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» та інші акти ювенального законодавства;

2) система органів і служб у справах дітей: державні та муніципальні служби у справах дітей; кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державного департаменту України з питань виконання покарань; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

На сьогодні йдеться лише про приведення цієї системи у відповідність до потреб підростаючого покоління і всього українського суспільства та до міжнародних зобов'язань держави у сфері захисту прав дитини. Саме на це й спрямовані існуючі сьогодні концепції реформування ювенальної юстиції в Україні. Зокрема, нагальною є потреба у підготовці кадрів для ювенальної юстиції, що потребує не тільки внесення відповідних змін до навчальних планів окремих спеціальностей, але й, певною мірою, зміни ідеології навчання.

І насамкінець. Нерідко можна почути, що ювенальна юстиція нібито й непогана справа, але діти почнуть зловживати нею, так би мовити, «качати права».

По-перше, хотілося би зазначити, що зловживати можна будь-якими суб'єктивними правами – і правами споживача, і правами батьків, і правами позивача та відповідача у суді, і правами роботодавця, і правами працівника, і владою, і повноваженнями... Зловживання правами є неможливим тільки за повної відсутності цих прав.

По-друге, якщо розуміти суб'єктивні права в дусі Стеньки Разіна (захотів – на перській княжні одружився, захотів – її ж у Волзі втопив), то тоді, дійсно, всі права людини і права дитини у тому числі – це загроза існуванню суспільства. Але ж цивілізоване розуміння прав, до якого ми прагнемо, з поняттям «права» нерозривно поєднує поняття «обов'язки» і «відповідальність». І саме ювенальна юстиція, яка за своєю сутністю покликана підвищити соціальну відповідальність і дітей, і батьків, і усіх, хто працює з дітьми, є одним із запобіжних заходів щодо зловживання правами.

Реформування ювенальної юстиції в Україні – це лише питання часу і хотілося би, щоби цей дорогий час не витрачався на пусті балачки, а критики ювенальної юстиції вивчили би предмет спору, виробили свою, а не запозичену з чужих вуст, про неї думку і вносили би конструктивні пропозиції щодо оптимізації національної її моделі.

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : утверждены резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 10/33 от 10 декабря 1985 г. // Советская юстиция. – 1991. - № 12-14 (або електронний ресурс з режимом доступу : http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_3232.html).

² Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) : Приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года (електронний ресурс з режимом доступу http://www.un.org/russian/documen/convents/juveniles_deinquency_prevention.html)

³ Відновне правосуддя в Україні. – 2009. - № 3-4. – С.48-62 (або електронний ресурс на сайті www.commonground.com.ua)

- ⁴ Африканская декларация и План действий: Приняты на Панафриканском форуме, посвященном будущему детей, Каир, 28–31 мая 2001 года (электронный ресурс з режимом доступа : <http://www.un.org/russian/documen/declarat/child.htm>).
- ⁵ Марракешская декларация: «Девочки: глобальное движение» :Принята на Встрече на высшем уровне супругов глав африканских государств и правительств, Марракеш, 20–22 апреля 2001 года электронный ресурс з режимом доступа : <http://www.un.org/russian/documen/declarat/girls.htm>).
- ⁶ Арабский региональный форум гражданского общества по вопросам детей. Рабат, 15.19 февраля 2001 года : Рабатская декларация // Док. UNO A/S-27/5 – С. 28-29.
- ⁷ Європейська Конвенція про здійснення прав дітей: Ратифікована із заявою Законом № 69–V (69–16) від 3 серпня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 41. – Ст. 354.
- ⁸ О Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы : Указ Президента Республики Казахстан от 19 августа 2008 года № 646 // Казахстанская правда. – 2008. – 28 августа (або электронный ресурс з режимом доступа : http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegtdi.htm).
- ⁹ Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність (Узагальнення Верховного Суду України)[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E4CA91BA11B60773C2257607003A0640?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E4CA91BA11B60773C2257607003A0640&Count=500&>
- ¹⁰ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано Законом України № 716-IV від 03.04.2003 // Відомості Верховної ради України. – 2003. - № 29. - Ст. 226 ;
- ¹¹ Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу : Постанова КМУ від 26 квітня 2003 р. № 616 (електронний ресурс з режимом доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616-2003-%EF>); Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї: Спільний наказ Мінсім'ямолоді та МВС України від 7 вересня 2009 р. № 3131/386 (електронний ресурс з режимом доступу б: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0917-09>).
- ¹² Справа «Савіни проти України» (Заява № 39948/06) // Офіційний вісник України. – 2009. - № 84. – Ст. 2852 (або електронний ресурс з режимом доступу <http://www.ovu.com.ua/articles/4105-sprava-savini-proti-ukrayini-zayava-39948-06>).
- ¹³ Педагогика западно-европейская и русская : педагогическая хрестоматия. – М. : И. Д. Сытин, 1911. – С. 34-35.
- ¹⁴ Кислов А. Г. Оправдание детства: от нравов к праву / А. Г. Кислов. – Екатеринбург : Изд-во Российского гос. профессионально-пед. университета, 2002. – С. 132–133 .
- ¹⁵ Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособие / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2000. – С. 28-29.
- ¹⁶ Удержатъ на краю (заголовок з екрану) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.miloserdie.ru/index.php?ss=1&s=6&id=2500>
- ¹⁷ Жулев С. К. Становление и развитие системы ювенальной юстиции в России в период XIX - XX в.в.: Историко-правовой аспект : автореф. дисс.на соискание учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / С. К. Жулев. -СПб., 2005. – С. 8.-
- ¹⁸ Committee on the Rights of the Child. Thirty-first session. Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention. Concluding observations: Ukraine: CRC/C/15/Add.191, 9 October 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/en/index.php?id=1161338972>

Авторська довідка

Крестовська Наталя Миколаївна

Доктор юридичних наук

Професор кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії

Вибрані праці з ювенального права та ювенальної юстиції:

- Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія / Н.М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 328 с.
- Крестовська Н.М. Перспективи ювенальної юстиції в Україні / Н.М. Крестовська // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 27-31.
- Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція в США і Україні (порівняльний аналіз) / Н.М. Крестовська, В.І. Шмеріга // Юридичний вісник. – О., 2003. – № 1. – С. 96-102.
- Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – Вип. 40. – С. 122-125.
- Крестовська Н.М. Ювенальне право України: підстави виокремлення галузі / Н.М. Крестовська // Право України. – 2008. – № 8. – С. 36-40.
- Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція : навч. посібник/ А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко ; за ред. Крестовської Н.М. – О. : ОЮІ ХНУВС, 2006. – 243 с.